

رابطه ذکر الله و خدمت به خلق الله از دیدگاه روایات اسلامی

ندا رحیم پور^۱

چکیده

رابطه ذکر الله و خدمت به خلق الله در اسلام بسیار مهم است و به وضوح در قرآن و احادیث پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) تاکید شده است. ذکر الله به یاد آوردن نام و حقیقت الهی و استمرار تلاوت نام الهی است. و خدمت به خلق الله نیز به کمک رساندن به نیازهای آنان، احترام گذاشتن به دیگران، کمک به عبادت و توسعه جوامع است. ذکر الله و خدمت به خلق الله دو عمل مترادف نیستند، بلکه این دو با یکدیگر مرتبط و تکمیلی هستند. به عنوان مثال، ذکر الله باعث تواضع و حس اعتراف به مثلث الله می شود و این موجب می شود که فرد بهترین خدمت به خلق الله را انجام دهد. هدف از این تحقیق بررسی رابطه ذکر الله و خدمت خلق الله از دیدگاه روایات اسلامی می باشد. این تحقیق به روش توصیفی- تحلیلی و کتابخانه ای نگاشته شده است. از نتایج به دست آمده عبارتند از تقویت ایمان، بهره هایی دنیایی، پاداش اخروی، و... می باشد.

کلیدواژگان: رابطه، ذکر الله، خدمت، خلق الله، روایات اسلامی.

^۱ طلبه سطح ۲، حوزه علمیه حضرت زینب کبری سلام الله علیها

مقدمه

در روایات اسلامی نیز بارها به اهمیت ذکر الله و خدمت به خلق الله اشاره شده است. در ادی ابراهیمی به وضوح اظهار شده است که ذکرله و خدمت به خلق الله دو نوع عبادت مهم هستند که به تقویت ایمان و اهداف معنوی انسان کمک می‌کنند.

بنابراین، روایات اسلامی تاکید دائمی بر این دارند که ذکر الله و خدمت به خلق الله دو مفهوم اساسی در اسلام هستند و هر کدام به تقویت و تکمیل دیگری کمک می‌کنند. بهترین راه برای ارتقاء روابط این دو مفهوم این است که فرد به تمام وجود خود در تلاوت نام الهی مشغول شود و همچنین بهترین خدمات را به جامعه ارائه دهد.

ذکر خدا و خدمت به خلق الله عاملی برای توجه به خدا می باشد و موجب شرح صدر، نورانیت قلب و محبت الهی می شود. نعمت به وسیله محبت و محبت بر اثر مداومت بر سختی ها بدست می آید. امور مادی مانع انس و محبت خدا می شود و انسان هر گاه نفسش عادت به ذکر کرد مانوس با آن و سپس مطیع خدا می شود و خداوند هم مدح وی می کند. خدا را باید در هر حالی؛ پنهانی و آشکار یاد کرد، در روایات برای دوری از شیطان و برطرف شدن زنگار و ظلمت و قساوت قلب ذکر خدا توصیه شده است. آری ذکر خدا موجب برکت است و باعث می شود خدا هم از او یاد کند.

درباره این موضوع کتاب ها و مقاله هایی نگاشته شده است که عبارتند از ذکر اسم اعظم عدم توقیفیت از شهروز گودرزی، ذکر خداوند و نقش تربیتی آن در هویت شناسی از محمود تحریری، خدمت به ردم از رضا گوهری و که در هیچ یک از اینها در مورد رابطه ذکر الله و خدمت خلق الله مطالبی بیان نشده است و من تلاش کرده ام در این باب مطالبی را بنویسم.

این تحقیق به روش توصیفی تحلیلی و کتابخانه ای نگاشته شده و این تحقیق به بررسی مفهوم ذکر و خدمت و رابطه ذکر الله و خدمت خلق الله اشاره شده است.

مفهوم شناسی ذکر

ذکر، یعنی یاد کردن، خواه با زبان باشد، یا با قلب یا با هر دو، بعد از نسیان باشد، یا بعد از ادامه ذکر. به عبارت دیگر، ذکر حالت روحی خاصی است که انسان در آن حال، دانسته خویش را مورد توجه قرار می‌دهد و گاهی به یادآوری چیزی با زبان و گاهی به حضور چیزی در قلب گفته می‌شود.^۱

به گفته راغب در مفردات، ذکر دو معنی دارد گاه به معنی حضور چیزی در ذهن (یادآوری) و گاه به معنی حفظ و نگهداری معارف و اعتقادات حق در درون جان است. ذکر در لغت به معنای این است که انسان چیزی را در خاطر خویش نگاه دارد و پیوسته به یاد آورد. این کلمه به معنای حفظ کردن نیز آمده است. دهخدا گفته ذکر به معنای یادکردن، گفتن، بیان کردن، به زبان جاری کردن که مقابل صمت (سکوت) است.^۲

معنای اصطلاحی ذکر، یاد کردن زبانی و قلبی خداوند به تکبیر، تسبیح، تحمید، تهلیل و حوقله است. ذکر از اصطلاحات اسلامی است که بیش‌تر در مباحث اخلاقی مطرح است و پژوهش‌گران علوم دینی در دو عرصه اخلاق و عرفان بیش‌تر بدان پرداخته‌اند. ذکر اخلاقی، بر تهذیب نفس مبتنی است و ذکر عرفانی بر قرب خدا^۳.

بعضی‌ها گفته‌اند ذکر خارج شدن انسان از غفلت و فراموشی یاد خدا به سبب گفتار و اعمال مخصوص گفته می‌شود. ذکر به معنای یاد آوردن چیزی و بر زبان جاری کردن آن است. نیز گفته شده است که ذکر همان تذکر در برابر غفلت و فراموشی و اعم از تذکر به قلب و زبان است. آن واژه در معانی متعددی استعمال شده است. همچون احضار چیزی در ذهن، کتب انبیای پیشین، قرآن، نماز، محمد صلی‌الله‌علیه‌وآله‌وسلمو... ولی ذکر خدا، یادآوری خدا در قلب یا در زبان است.^۴

^۱ علی اکبر، قرشی، قاموس قرآن، ج ۳، ص ۱۵

^۲ علی اکبر، دهخدا، لغت نامه، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ج ۷، چاپ اول، ۱۳۷۳، ص ۱۰۱۲۲

^۳ محمد مهدی، نراقی، جامع السعادت، ج ۳، ص ۳۶۵

^۴ راغب، مفردات، ص ۳۲۸

مفهوم شناسی خدمت

خدمت در لغت به معنای پرستش، طاعت، پرستاری، تیمار، اطاعت، فرمان بری، بندگی، چاکری، خدمت کاری، می باشد. خدمت عملی است که عامل، در آن، با اندیشه و انگیزه‌ی گره‌گشایی به رفع و فتق امور مربوط به مردم می‌پردازد. علاوه بر انگیزه‌ی یآوری و احسان به هم‌نوعان، در حد طاقت، خویش را مسؤول گره‌گشایی و رفع نیاز بندگان خداوند می‌داند.

خدمت‌رسانی از جمله اعمال صالح است که به عنوان اولین خصیصه‌ی اهل ایمان در قرآن کریم مورد توجه قرار دارد. در تعریف از اهل ایمان و معرفی آنان، خصیصه‌ی انجام عمل صالح، اولین و بارزترین نشانه است. مراد ما از خدمت‌رسانی، عزم برای گره‌گشایی از مشکلات روزمره‌ی مربوط به مردم و رفع احتیاجات و نیازمندی‌های آنان و گشودن راه پیشرفت جامعه، با هدف و انگیزه‌ی یآوری و احسان به هم‌نوعان، در جهت عمل به وظیفه‌ای است که از ناحیه خداوند مورد توجه قرار گرفته است. در مجموع یعنی عمل به وظیفه چرا که ما خدمت‌رسانی را ایثار یا از خود گذشتگی نمی‌دانیم که موجب طلبکاری از مردم گردد.^۱

اهمیت ذکر الله در اسلام

قرآن مجید اهمیت زیادی به ذکر داده است. در یک جا می‌فرماید: ذکر خدا مایه آرامش دل هاست: "الَّذِينَ آمَنُوا وَتَطْمَئِنُّ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ أَلَا بِذِكْرِ اللَّهِ تَطْمَئِنُّ الْقُلُوبُ؛ (آنها [هدایت یافتگان] کسانی هستند که ایمان آورده‌اند، و دل‌هایشان به یاد خدا مطمئن [و آرام] است؛ آگاه باشید، تنها با یاد خدا دل‌ها آرامش می‌یابد)."^۲ و در جای دیگر که سخن از نور پروردگار است می‌فرماید: (این چراغ پر فروغ الهی در خانه‌هایی است که خداوند اذن فرموده دیوارهای آن را بالا برند) (تا از دستبرد شیاطین و هوس‌بازان در امان باشد)؛ خانه‌هایی که نام خدا در آنها برده می‌شود، و صبح و شام در آنها تسبیح او می‌گویند، مردانی که نه تجارت و نه معامله‌ای آنان را از یاد خدا و برپا داشتن نماز و ادای زکات غافل نمی‌کند؛ آنها از روزی می‌ترسند که در آن، دل‌ها و

^۱ الهام، ملک پور، خدمت‌رسانی اصول و آثار، مجله اندیشه حوزه، پرتال جامع علوم انسانی، ۱۳۸۲، شماره ۴۳

^۲ سوره رعد، آیه ۲۸

چشم ها زیر و رو می شود؛ " فی بُیُوتٍ اُذِنَ اللّٰهُ اَنْ تُرْفَعَ وَیُذْکَرَ فِیْهَا اسْمُهُ یُسَبِّحُ لَهُ فِیْهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ * رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَلَا بَیْعٌ عَنْ ذِکْرِ اللّٰهِ وَاقَامِ الصَّلَاةِ وَآتَاءِ الزَّكَاةَ یَخَافُونَ یَوْمًا تَتَقَلَّبُ فِیْهِ الْقُلُوبُ وَالْأَبْصَارُ؛ بنابراین، آن چراغ پرفروغ الهی در خانه کسانی می درخشد که امور مادی دنیا آن ها را از ذکر خدا هرگز غافل نمی سازد.^۱

و در جای دیگر در مذمت شراب و قمار می فرماید: " اِنَّمَا یُرِیدُ الشَّیْطَانُ اَنْ یُّوَقِعَ بَیْنَكُمْ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِی الْخَمْرِ وَالْمَیْسِرِ وَیَصُدَّكُمْ عَنْ ذِکْرِ اللّٰهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ؛ شیطان می خواهد به وسیله آن در میان شما کینه و عداوت ایجاد کند و شما را از یاد خدا و نماز باز دارد).^۲

رابطه ذکر الله و خدمت خلق الله

ذکر الله و خدمت به خلق الله دو مفهوم پیوندیده و تکمیلی هستند که در اسلام بسیار مهم و ارتباطی با یکدیگر دارند. در زیر برخی از روابط و تأثیرات مثبت بین ذکر الله و خدمت به خلق الله ذکر شده است:

۱- تقویت ایمان

ذکر الله و خدمت به خلق الله باعث تقویت ایمان فرد می شود. زیرا هنگامی که شخص به یاد خدا باشد و به خدمت به خلق الهی بپردازد، ایمان و اعتقادش به الهیات و اصول دینی تقویت می شود. در اسلام، ذکر الله و خدمت به خلق الله دو عمل بسیار مهم هستند که تقویت ایمان و روحیه انسان را افزایش می دهند. این دو عمل به صورت مستقل یا همزمان انجام می شوند و در احادیث و روایات اسلامی نیز بسیار به آنها تأکید شده است. برخی از این روایات عبارتند از:

به عنوان مثال، پیامبر اسلام (صلی الله علیه و آله) فرموده اند: "خیرکم من خیرکم للناس" که به این معناست که بهترین شما کسی است که بهترین خدمات را به مردم ارائه می دهد. همچنین در روایات شیرازی آمده

^۱ سوره نور، آیات ۳۶ و ۳۷

^۲ سوره مائده، آیه ۹۱

دریافت آمرزش و غفران: ذکر الله و خدمت به خلق الله منجر به آمرزش و غفران گناهان ما می‌شود. خداوند به ما وعده داده است که اگر ایمان و تقوا و احسان و اخلاص داشته باشیم، گناهان ما را بخشایش خواهد کرد. رسول الله - صلی الله علیه و آله - : " أَيُّهَا مُسْلِمُ خَدِّمْ قَوْمًا مِنَ الْمُسْلِمِينَ إِلَّا أُعْطَاهُ اللَّهُ مِثْلَ عَدَدِهِمْ خُدَّامًا فِي الْجَنَّةِ ؛ هر مسلمانی که گروهی از مسلمانان را خدمت کند، خداوند به تعداد آنان در بهشت به او خدمتکار دهد.¹"

ورود به بهشت: ذکر الله و خدمت به خلق الله می‌تواند راه ورود به بهشت باعث شود. این اعمال با تقویت روحیه و ایمان فرد و حضور فعال در عبادت و اعمال خیر، فرد را به سوی بهشت هدایت می‌دهند. امام صادق علیه السلام فرمود: " هر مؤمنی که برای برآوردن حاجت برادر مؤمن خود گام بردارد خداوند برای هر قدمی یک ثواب می‌نویسد و یک گناه از او کم می‌کند و یک درجه در بهشت به مقام او می‌افزاید. کسی که یکی از خواسته‌های برادر دینی خود را برآورد خداوند بزرگ روز قیامت صدهزار خواسته او را برمی‌آورد که نخستین آنها بهشت است. از جمله این پاداشها آن است که خویشان و آشنایان و برادران دینی او را نیز وارد بهشت می‌کند به شرط آنکه ناصبی نباشند.²"

برایش دعا کرده شود: ذکر الله و خدمت به خلق الله باعث می‌شود تا در قیامت یا در دنیا برای فرد دعا کنند. خداوند به آنها خدمت کنندگان خویش دعا کرده و برایشان توفیق و رخنه فراوانی بفرماید. رسول الله - صلی الله علیه و آله - می‌فرمایند: " أَلْبِغُونِي حَاجَةً مِّنْ لَا يَسْتَطِيعُ إِبْلَغُ حَاجَتِهِ، فَإِنَّهُ مَن أَلْبَغَ سُلْطَانًا حَاجَةً مِّنْ لَا يَسْتَطِيعُ إِبْلَغُهَا، ثَبَّتَ اللَّهُ قَدَمَيْهِ عَلَى الصِّرَاطِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ؛ درخواست نیازمندی را که خودش نمی‌تواند آن را ابلاغ کند به من برسانید و هر که تقاضای درمانده‌ای را به مسئولی برساند در حالی که نیازمند، خودش از رساندن نامه‌اش ناتوان است؛ خداوند او را در روز قیامت بر صراط ثابت قدم نماید.³"

^۱ احسان، دهمسار، خدمت به خلق از دیدگاه آیات و روایات، خبرگزاری تسنیم، قم، ۱۳۹۹، شماره ۱۷

^۲ محمد، مفید، اختصاص، ص ۲۷

^۳ بحار الأنوار، ج ۳، ص ۳۸۴

بنابراین، ذکر الله و خدمت به خلق الله علاوه بر بهره‌های دنیایی، پاداش‌های عظیمی هم در آخرت برای فرد در پی دارند. این دو عمل محوری در زندگی مسلمانان است و راهی برای بهبود و پاکسازی روح و عقل انسانهاست¹.

¹ محمود، تحریری، ذکر الله و نقش تربیتی آن، مجله تربیت متعالی، ۱۴۰۱، ص ۱۵

نتیجه گیری

ذکر الله و خدمت به خلق الله دو مفهوم مرتبط و اساسی در اسلام هستند و هر کدام به تقویت و تکمیل دیگری کمک می کنند. بهترین راه برای ادامه روابط این دو مفهوم این است که فرد در هر لحظه از زندگی اش به یاد الهی بماند و همواره سعی کند خدمت به خلق الهی را بهتر انجام دهد. به طور کلی، ذکر الله و خدمت به خلق الله با هم ارتباط نزدیکی دارند و در پی یادآوری و تقویت ایمان، تواضع و احترام، برکت و نعمت و پاکیزگی فرد هستند. هنگامی که شخص به یاد خدا باشد و به خدمت به خلق الهی بپردازد، ایمان و اعتقادش به الهیات و اصول دینی تقویت می شود و در پرتو خدمت رسانی، جامعه اسلامی بهره مند می گردد و برکات بر مسلمانان سرازیر شده، به نظم و امنیت و آرامش و رفاه می رسند. خود خدمتگزاران نیز اعتبار اجتماعی پیدا می کنند و ذکر الله و خدمت به خلق الله باعث پاک شدن از گناهان و رفع ناپسندی ها می شود. انجام این دو مفهوم در زندگی فرد می تواند به تحقق اهداف معنوی و روحانی او کمک کند و زندگی او را به سمت رشد و تکامل هدایت نماید.

منابع

قرآن کریم

نهج البلاغه

مفید، محمد، اختصاص،

اصفهان، حسین، راغب، مفردات،

بیانات در دیدار رئیس‌جمهور و اعضای هیئت دولت، رضای الهی، خدمت به مردم، ۰۸/۰۶/۱۴۰۲

تحریری، محمود، ذکر الله و نقش تربیتی آن، مجله تربیت متعالی، ۱۴۰۱

تفسیر الإمام العسکری علیه السلام،

ثواب الاعمال

جوان، سلمان، خدمت به خلق مانع سقوط انسان، مجله راسخون، ۱۳۹۱، ص ۲۷

حرّانی، حسن بن شعبه، تحف العقول،

دهخدا، علی اکبر، لغت نامه، انتشارات و چاپ دانشگاه تهران، تهران، ج ۷، چاپ اول، ۱۳۷۳

دهسار، احسان، خدمت به خلق از دیدگاه آیات و روایات، خبرگزاری تسنیم، قم، ۱۳۹۹

رضاپور، حسین، کارکردهای ذکر الله در سلامت فردی و اجتماعی، پژوهشکده آموزش و تحقیقات، ۱۴۰۲،

صبحی، صالح، نهج البلاغه، نامه ۵۳

صحیفه‌ی سجّادیّه، دعای بیست‌ودوم

عبدالواحد، تمیمی آمدی، غرر الحکم و درر الکلم،

عیون‌الخبارالرضا - علیه السلام -، ج ۲

قرشی، علی اکبر، قاموس قرآن، ج ۳،

کلینی، الکافی، ج ۵،

گوهری، رضا، اهمیت و جایگاه خدمت به مردم، پژوهشکده باقرالعلوم، ۱۳۹۷

مجلسی، حمدباقر، بحارالأنوار، ج ۳

ملک پور، الہام، خدمت رسانی اصول و آثار، مجلہ اندیشہ حوزہ، پرتال جامع علوم انسانی، ۱۳۸۲

نراقی، محد مہدی، جامع السعادت، ج ۳

وسائل الشیعہ، ج ۸، ص ۵۹۲